

Το μονοτονικό και η «λογική» του

Από τον ΣΠΥΡΟ Α. ΜΟΣΧΟΝΑ

Έχω την εντύπωση ότι οι νοσταλγοί του πολυτονικού, με ελάχιστες ακραίες εξαιρέσεις,¹ εκδηλώνουν πλέον την αγάπη τους για τα τονικά σημάδια μ' έναν σχετικά ήπιο τρόπο.² Μιλούν για το πολυτονικό σαν μια παλιά καλή συνήθεια, το χρησιμοποιούν οι ίδιοι, αλλά δεν το απαιτούν από άλλους, δεν ζητούν αλλαγή της νομοθεσίας, δεν μηχανεύονται γλωσσικά πραξικοπήματα· και το επιχείρημά τους ότι το μονοτονικό μάς αποξενώνει από «παλαιότερες μορφές της γλώσσας μας» δεν είναι παράλογο αν τη λέξη «γλώσσα» την αντικαταστήσουμε με τη λέξη «γραφή»: είναι ταυτολογικό, όχι παράλογο.

Προσωπικά βρίσκω περισσότερο εμμονική τη στάση ορισμένων μεταρρυθμιστών – ή, ακριβέστερα ίσως, αντιμεταρρυθμιστών – του μονοτονικού. Αυτοί, οι αντιμεταρρυθμιστές, παρά τις όχι ασήμαντες διαφορές τους, μοιάζουν σε τούτο: επικαλούνται τη «λογική», τον «εξορθολογισμό», τη «σαφήνεια», την «ακρίβεια», την «οικονομία», τη «συστηματικότητα», το «επιστημονικό ιδεώδες»: αυτά και μόνον αυτά είναι τα κίνητρά τους. Το «δικό τους σύστημα», υποτίθεται, υπακούει στις επιταγές του κοινού νου τιθασευμένου από τις αυστηρές αρχές της επιστήμης.

Στις γραμμές των «εξορθολογιστών» ανήκει παλαιόθεν και ο ομότιμος καθηγητής του ΕΜΠ Θ. Π. Τάσιος. Το πόνημά του «Για ένα ορθολογικότερο τονικό σύστημα» (1999)³ είναι διαθέσιμο στο διαδίκτυο. Στην ανάγκη «Ορθολογικού Τονισμού» επανήλθε πρόσφατα, μετά εικοσαετία και βάλε, με επιστολή του στην *Καθημερινή* (12.2.22).⁴

Αλλά ας πάρουμε τα πράγματα από την αρχή. Κι ας συμφωνήσουμε, πρώτα-πρώτα, σ' έναν τεχνικό ορισμό του μονοτονικού – του καθιερωμένου μονοτονικού. Το μονοτονικό είναι *συμβατική αποτύπωση του δυναμικού τονισμού των λέξεων της νέας ελληνικής που περιέχουν τουλάχιστον δύο συλλαβές, κατά τον τρόπο που οι λέξεις τονίζονται απομονωμένες, εκτός φράσης*. Οι μονοσύλλαβες λέξεις (πλην ορισμένων ομόρων: «πώς» και «πως», «πού» και «που», «ή» και «η») δεν παίρνουν τονικό σημάδι, *ακόμα κι αν τονίζονται στην ομιλία*.

Το μονοτονικό είναι σύμβαση, όπως κάθε τι στη γραφή και στην ορθογραφία. Η σύμβαση αυτή μαθαίνεται κατά την πρώτη γραφή και ανάγνωση. Η άσκηση στο μονοτονικό γίνεται με την αντιστοίχιση γραφής-ομιλίας αλλά και με την επισήμανση των περιπτώσεων εκείνων όπου δεν υφίσταται αντιστοιχία. Η ορθογραφική σύμβαση πράγματι αποτυγχάνει στην περίπτωση ορισμένων

¹ Πρόσφατο δείγμα: Χρήστος Γιανναράς, «Σαραντα χρόνια μονοτονικό», *Η Καθημερινή* 23.1.2022. <https://www.kathimerini.gr/opinion/561681559/saranta-chronia-monotoniko/>. Για τον Γιανναρά το μονοτονικό είναι «έγκλημα», «ανήκεστη πολιτισμική καταστροφή», με την οποία «τελειώνει ιστορικά ο Ελληνισμός». Παλιότερα είχε γράψει ότι «η επιβολή του μονοτονικού είναι στην ιστορία των Ελλήνων μια καταστροφή, ασύγκριτα ολεθριότερη από τη Μικρασιατική» («Παγιδευμένοι στον εθνομηδενισμό», *Η Καθημερινή* 23.11.2014, <https://www.kathimerini.gr/opinion/793210/pagideymenoi-ston-ethnomidenismo/>).

² Πρόσφατο δείγμα: Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος, «Εν πεποιθήσει 'πολυτονικοί'». *Η Καθημερινή* – Γράμματα Αναγνωστών 11.3.2022. <https://www.kathimerini.gr/opinion/readers/561757648/en-pepoithisei-polytonikoi/>.

³ Στο *Συνέδριο για την ελληνική γλώσσα, 1976-1996*, Αθήνα: Εκδ. Καρδαμίτσα, 1999, 197-202. http://www.eleto.gr/download/BooksAndArticles/1999_Tasios_TonikoSystema.pdf.

⁴ *Η Καθημερινή* 12.2.2022. <https://www.kathimerini.gr/opinion/readers/561715666/xanamilontas-gia-to-monotoniko/>.

μονοσύλλαβων λέξεων και λίγων δισύλλαβων. Αλλά σημασία έχει οι εξαιρέσεις να μην είναι τόσες που να αναιρούν τον κανόνα.

Θα λέγαμε ότι το καθιερωμένο μονοτονικό έχει έναν κανόνα, μία εξαίρεση και λίγες εξαιρέσεις της εξαίρεσης. Ο κανόνας είναι: *Οι λέξεις παίρνουν τονικό σημάδι στη συλλαβή που τονίζεται όταν οι λέξεις προφέρονται απομονωμένες, εκτός φράσης*. Η εξαίρεση είναι: *Δεν τονίζονται οι μονοσύλλαβες λέξεις*. Και οι εξαιρέσεις της εξαίρεσης είναι οι λίγες μονοσύλλαβες λέξεις που τονίζονται για να διακρίνεται η λειτουργία τους στη φράση.

Ο Θ. Π. Τάσιος δεν είναι ο μόνος ούτε ο πρώτος που προτείνει «μερεμέτια» για τον «εξορθολογισμό» του μονοτονικού, όπως λέει ο ίδιος. Καθιερωμένη είναι, λ.χ., η διάκριση με τόνο του αδύναμου από τον εγκλιτικό τύπο της αντωνυμίας, όπου χρειάζεται για τη διασάφηση του νοήματος: «Η γυναίκα του είπε» ή «Η γυναίκα-του είπε» σε αντίθεση με «Η γυναίκα τού είπε». Ο Γ. Μπαμπινιώτης, επιπλέον, τονίζει παντού τα άρθρα για να τα διακρίνει από τα εγκλιτικά: «τού πατέρα του τού είπε»⁵. Μπορεί κανείς να φανταστεί ένα μονοτονικό για ειδικούς σκοπούς, λ.χ. για την έκδοση διαλεκτικών κειμένων.⁶ Όλα αυτά τα «μερεμέτια» είναι θεμιτές αν και αχρείαστες προσθήκες στον κατάλογο των εξαιρέσεων.

Αλλά ακριβώς επειδή είναι προσθήκες, οι τροποποιήσεις αυτές έχουν το μειονέκτημα ότι αυξάνουν τις «εξαιρέσεις» και καθιστούν το σύστημα δύσχρηστο. Οπότε ορισμένοι σκέφτονται αντίστροφα και λένε ότι θα ήταν προτιμότερο να απλοποιήσουν – να γενικεύσουν δηλαδή – τον κανόνα αντί να τον φορτώνουν με εξαιρέσεις και με εξαιρέσεις εξαιρέσεων. Αυτήν την απλοποίηση του κανόνα, υποθέτω, αντιλαμβάνονται ως εξορθολογισμό.

Έτσι ο γλωσσολόγος Ευ. Πετρούνιας (1935-2016) πρότεινε ένα «λογικό μονοτονικό» με έναν μόνο κανόνα: «Τονικό σημάδι γράφεται σε κάθε τονισμένη συλλαβή και μόνο σε τονισμένη συλλαβή». Πρότεινε δηλ. να παίρνουν τονικό σημάδι όλες οι τονιζόμενες στη φράση λέξεις, μονοσύλλαβες, δισύλλαβες, πολυσύλλαβες, όταν η φράση προφέρεται «ουδέτερα», «χωρίς ιδιαίτερο τονισμό». Ο Πετρούνιας δίνει τον κανόνα και αμέσως παραπέμπει σε κατάλογο εξαιρέσεων, δηλ. σε κατάλογο άτονων λέξεων!⁷ Αλλά τότε, αντιστρέφοντας τη «λογική» του, θα μπορούσε κανείς να καταρτίσει έναν κατάλογο τονιζόμενων, κατά Πετρούνια, λέξεων που θα είναι εξαιρέσεις όχι στο δικό του «λογικό» σύστημα αλλά στο ισχύον μονοτονικό: λειτουργικές λέξεις όπως τα «δέν», «σάν», «μήν» και διακρίσεις όπως «νά» (δεικτικό) - «να» (υποτακτικό) κ.ά.

Στο ίδιο πνεύμα με τον Πετρούνια, ο γλωσσολόγος Μιχάλης Σετάτος (1929-2017) είχε προτείνει «βελτίωση του μονοτονικού με την εφαρμογή ενός μόνο κανόνα: 'τονικό σημάδι γράφεται επί των

⁵ Χρ. Κλαίρης και Γ. Μπαμπινιώτης, *Γραμματική της Νέας Ελληνικής*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2005, 1054.

⁶ Ο Γ. Παπαναστασίου, *Νεοελληνική ορθογραφία*, Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ, 2008, 458, προτείνει τονισμό των άρθρων σε ονοματοποιήσεις ρημάτων όπως στο δημοτικό «Η δότε μου τήν αγαπώ, ή δότε μου τήν θέλω», και σε μονοσύλλαβα των βόρειων ιδιωμάτων, όπως «δλειά», «σκλί» κ.ά.

⁷ *Νεοελληνική Γραμματική και Συγκριτική Ανάλυση*, Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 1984, 580, 559-561. Ο Πετρούνιας θεωρεί μάλιστα ότι οι λέξεις σ' αυτόν τον κατάλογο «υπάγονται σε λογικές κατηγορίες και δεν είναι δύσκολο να τις θυμάται κανείς». Γράφει: «Πρόκειται για λέξεις 'λειτουργικές': οριστικό άρθρο, κλιτικές αντωνυμίες, τέσσερα μόρια, οχτώ προθέσεις, και δέκα σύνδεσμοι», στις οποίες προσθέτει ορισμένες λέξεις λόγιας προέλευσης, τον σύνδεσμο «αλλά», το αόριστο άρθρο κ.ά. Φανταστείτε τώρα ένα μαθητή του δημοτικού να πρέπει να γνωρίζει τη γραμματική λειτουργία τόσων λέξεων πριν καν μάθει να συλλαβίζει και να τονίζει.

φωνηεντικών στοιχείων που φέρουν τόνο' (π.χ. 'απο το φώς του' και όχι 'από το φως του')».⁸ Αυτή – αν καταλαβαίνω καλά – είναι και η πρόταση του Τάσιου: «Βάζε τόνο μόνον όπου και όταν ακούγεται».⁹

Όμως, η γενίκευση αυτή παραγνωρίζει το εντελώς στοιχειώδες: ότι το τονικό σύστημα πρέπει να είναι διδακτό και εύκολο στην εκμάθησή του. Ο κανόνας του Πετρούνια, του Σετάτου, του Τάσιου μοιάζει απλός, εκ πρώτης όψεως, αλλά η εφαρμογή του στη σχολική πράξη θα ήταν ιδιαίτερα δύσκολη, αφού οι ίδιες μονοσύλλαβες ή δισύλλαβες λέξεις, στον προφορικό λόγο άλλοτε τονίζονται και άλλοτε όχι, άλλοτε είναι φορείς πρωτεύοντος και άλλοτε δευτερεύοντος τόνου. (Άσκηση: Βάλτε όσους τόνους ακούτε στις λέξεις «αντιμεταρρυθμιση» και «αντιμεταρρυθμιστες».) Για να εφαρμοστεί σωστά ένας τέτοιος κανόνας, δεν θα αρκούσε μια γενική οδηγία· θα χρειαζόταν να επινοήσουμε ολόκληρη ορθογραφία για το πώς να μεταγράψουμε μια φράση. Η πρώτη ανάγνωση και γραφή θα έπρεπε να στηρίζεται σε φωνολογικές ενότητες μεγαλύτερες της λέξης· θα έπρεπε οι μαθητές της α' δημοτικού να είναι σε θέση ν' αναγνωρίσουν τα μέρη του λόγου και τις γραμματικές λειτουργίες των λέξεων· να μπορούν να διακρίνουν συλλαβικές δομές και να μετακινούν αναλόγως τους τόνους· να έχουν στοιχειώδεις γνώσεις μετρικής και προσωδίας· ν' αντιλαμβάνονται τη διαφορά αλλά και την αλληλεπίδραση τόνου και επιτόνισης. Γιατί όχι: να έχουν καλή επίδοση στο σολφέζ και σ' ένα τουλάχιστον μουσικό όργανο;

Είτε λοιπόν με αύξηση των εξαιρέσεων είτε με γενίκευση του κανόνα είτε και με τους δύο τρόπους δημιουργούνται πρόσθετες δυσκολίες σ' ένα σύστημα του οποίου ο αρχικός στόχος ήταν – μην το ξεχνάμε – η *απλοποίηση* της ορθογραφίας. Μπορεί έτσι να προκύψει μια καθαρεύουσα του μονοτονικού, να δημιουργηθεί ίσως μια νέα ελίτ της ορθογραφίας, παρόμοια μ' εκείνη των πολυτονιστών. Δεν θα προκύψει όμως ένα σύστημα ενιαίο και χρηστικό. Δεν θα προκύψει σύστημα για τον «κοινό χρήστη».

Η μόνη λογική του μονοτονικού είναι η «πραχτική λογική». Αυτή είναι και η λογική κάθε σύμβασης. Και αυτήν εφάρμοσε ο Εμμανουήλ Κριαράς (1906-2014) στο σύστημα του μονοτονικού που καθιερώθηκε το 1982.

Στην πρόσφατη επιστολή του, ο Τάσιος ασκεί και πάλι κριτική στον Κριαρά για τις «εμφανώς λανθασμένες απόψεις» του. Σε παλαιότερες επιφυλλίδες του Τάσιου ο Κριαράς είχε απαντήσει. ήδη το 1995.¹⁰ Προέβλεπε μάλιστα ότι ο Τάσιος θα είχε αλλάξει γνώμη μέχρι το 2010. Έπεσε έξω.

Έγραφε τότε ο Κριαράς:

το σημερινό μονοτονικό το διέπει η αρχή να παίρνουν τονικό σημάδι όχι οι λέξεις που πραγματικά τονίζονται στο λόγο, αλλά μόνο εκείνες που πραγματικά το χρειάζονται. Ο κ. Τάσιος κάνει σύγχυση του εντονότερου τονισμού μιας λέξης καθεαυτήν και του φραστικού τονισμού μιας λέξης. Αυτόν οι Γάλλοι τον ονομάζουν «intonation». Αν επρόκειτο στη γραφή μας να εφαρμόζομε το φραστικό τόνο, θα οδηγούνταν σε αδιέξοδο όχι πια οι άσχετοι προς ένα ουσιαστικότερο αντίκρισμα της γλώσσας, αλλά και οι εμπειρότεροι. Πράγματι πολλές λέξεις (και μάλιστα δισύλλαβα) ανάλογα με τη συγκυρία έχουν φραστικό τονισμό ή δεν έχουν. Την κάθε περίπτωση μπορεί να την ξεχωρίσει μόνο ο πεπειραμένος γλωσσικά, όχι ο κοινός χρήστης.

⁸ «Παρατηρήσεις στην προφορά και γραφή της κοινής νεοελληνικής», *Φιλολόγος* 123 (2006), 149. <https://www.greek-language.gr/periodika/mags/filologos/2006/123/131385>.

⁹ «Για ένα ορθολογικότερο τονικό σύστημα», *ό.π.*, 200.

¹⁰ «Περιττό σημάδι» (1995), στο *Θητεία στη γλώσσα*, Αθήνα: Εκδ. Γκοβόστη, 1998, 236-237. Πβ. την απάντηση του Τάσιου, *ό.π.*, 200-201.

Ο Κριαράς ήταν σπουδαίος φιλόλογος· και ο τελευταίος των μεγάλων δημοτικιστών. Ήταν και άνθρωπος πραχτικός. Αλήθεια, ας μας πουν οι επικριτές του, πόσες ανακολουθίες ή αμφισημίες έχουν διαπιστώσει από την εφαρμογή του μονοτονικού στο περίφημο Λεξικό του της Μεσαιωνικής Δημώδους Γραμματείας ή στα έργα της πρώιμης νεοελληνικής γραμματείας που εξέδωσε μονοτονισμένα; Πόσες, ώστε ν' ανησυχούν τώρα για τις ανακολουθίες και τις αμφισημίες που θα μπορούσαν να προκύψουν στα περισπούδαστα δικά τους έργα και στα γραπτά ημών των υπολοίπων οι υποψήφιοι μεταρρυθμιστές του μονοτονικού και οι ακόλουθοί τους;

Ο Σπύρος Α. Μοσχονάς είναι Καθηγητής Γλωσσολογίας και Φιλοσοφίας της Γλώσσας στο τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ του Πανεπιστημίου Αθηνών.